रवि शाक्य
इखाछेँ, यल

नेपालमण्डल

काशीनाथ तमोट

नेपालमण्डल अनुसन्धान गुथि

नेपालमण्डल

च्वमि

काशीनाथ तमोट

पिकाक:

नेपालमण्डल अनुसन्धान गुथि

नेसं ११२६

पिकाकः
नेपालमण्डल अनुसन्धान गुथि,
यल

तिथि : नेसं ११२६ यंला

पिथना : ५००

नक्शा : रास जोशी

कम्प्यूटर : रजमाइल डेस्कटप
९८४१२७४७०९ यल

मू : ४०/- [illegible]

ISBN : 99946-987-5-3

मुद्रण : सिद्धार्थ प्रिन्टिङ्ग प्रेस, कनिबहाल, यल
फोन नं. ५५४०५४९

पिकाकपाखें

नेपालमण्डल नेपाल देशया छगू प्रदेश जुल । न्हापा नेपालमण्डलयात हे नेपाल देश धाइगु खः । थौं थ्व नेपालमण्डल शब्दया अर्थ थ्वया लागा थ्वया वासिन्दा बारे यक्व हे वादविवाद, चर्चा-परिचर्चा जुयाच्वन । नेपाःया थौंया परिवर्तित सन्दर्भय् नेपालमण्डल शब्दयात ऐतिहासिक सामाजिक, राजनैतिक, धार्मिक आदिया लिधँसाय् म्हसीकेमाःगु आवश्यक खनेदत । थ्वहे खँयात वाःचायेकाः **नेपालमण्डल अनुसन्धान गुथिं** थःगु अनुसन्धानया भ्वलय् नेपालमण्डल शब्दया अनुसन्धान यायेगु सिलसिलाय् भाजु काशीनाथ तमोटपाखें 'नेपालमण्डल' धयागु छगू सफू पिकाये दयाः थ्व अनुसन्धान गुथिं तस्सकं लय्ताः । थ्व सफुतिं थौंया नेपालमण्डलया लागा व अर्थ सम्वन्धी जुयाच्वंगु समस्या समाधान यायेगु ज्याय् गुहालि जुइ धयागु तायेकाच्वना ।

अन्तय् थुगु सफू पिथनेत विशेष सहुलियतं छापेयानाः ग्वाहालि यानादीम्ह भाजु नन्दकुमार महर्जन, सिद्धार्थ प्रिन्टिङ्ग प्रेस, कनिबहालयात दुनुगलंनिसें सुभाय् देछानाच्वना ।

– ज्वाला स्थापित

विषय-धलः

नेपालमण्डल

१. न्ह्यखँ

निद्व:दँ न्ह्यो ईशापूर्वनिसें 'नेपाल' नां छ्मिेकी देशय् जा: । नसं ८८८-८९० स यें-यल-ख्वपयात गोरखाया जुजु पृथ्वीनारायण शाहं त्याकुसेंलि १५० ति दँतक गोरखा शासकतय्सं थुकिया पलिसा देश सीकेगु नां 'गोरखा' छ्यलेगु कुत: यात, तर अथे याय्मफुत । 'नेपाल' नेपाल हे जुया: विश्वय् नां जाल । 'गोरखा-पत्र'य् धा:सा अबलेया कुत:या चिंकथं 'गोरखा' नां ल्यनाच्वंगु दु । ई हिलावंलिसे 'नेपाल' खँग्वलं थीथी नां पासा काल व उकथं लागा नं थ्वीकेगु यात । गथे -

नेपाल-अधिराज्य - नेपालदेश (मेची-महाकाली)
नेपाल-मण्डल - मध्यमाञ्चल पहाडी क्षेत्र
नेपाल-उपत्यका - स्वनिग:/काठमाडौं उपत्यका

'नेपालमण्डल' खँग्व: दक्वसिबय् न्हापां यें, ज्ञानेश्वरया लिच्छवि जुजु जयदेव (इ. ७१३-७३३)या पालय्या छगू शिलापत्रय् छ्य:गु खनेदु (वज्राचार्य, १०९३:५७३) । थ्व अबले छ्यलेया:गु नेपालदेय् थुइकीगु थीथी खँग्व:या पर्यायकथं छ्य:गु ख: । अबले छ्य:गु खँग्व: ख: - **(नेपाल)राज्य** (ई. ४६४), **नेपालभू** (ई.६४०), **नेपालभुक्ति** (ई. ७०५) । थुपिंमध्ये **नेपालमण्डल** खँग्व: लिपा लिपा अप्पो छ्यलेगु यात व थ्व देय्कथं रुढ जूवन । थुकियात 'नेपाल' जक धका: नं व्यापक रुपं छ्य:, गुकिया अर्थ मल्लकालय् नेपालमण्डल ख:, आ: नेपाल-अधिराज्य जूवन ।

नेपालमण्डलयात निखें त्यलात:गु दु । छखे, विस्तारित अर्थ छ्याना: थ्व थौंकन्हय्या नेपाल अधिराज्यति हे त:धं व खय्-बर्म्हुत नं न्हापा नेपालमण्डलया हे वासिन्दा ख: धका: पृथ्वीनारायण शाहया नेपालमण्डल विजययात 'पुन: एकीकरण' धाय्गु यानावयाच्वंगु दु । थुकिया नेतृत्व संशोधन-मण्डलं यानाच्वंगु दु । मेखे, थ्व स्वनिग: जक ख: धका: अर्थ छ्यानाच्वंगु दु । थज्यागु संकुचित अर्थ छ्याइपिं विदेशी विद्वान् व नेवा: बौद्ध संस्था तथा विद्वान्पिं ख: । नेपालमण्डलया विस्तारित व संकुचित अर्थ छ्या:गु खँय् ब्यागलं ब्वँज्या याय्बह जू ।

थन नेपालमण्डलया वास्तविक लागाया विशेष चर्चा याय्गु जुइ । चीहाकलं धाय्गु खःसा मल्लकालय् यें, यल, ख्वप व दोलखा-देय्या संयुक्त क्षेत्र हे नेपालमण्डलया लागा खः । अथे धैगु थौंकन्हय्या मध्यमाञ्चल विकास क्षेत्रया पहाडी भिंनिगू जिल्ला खः । नेपालमण्डलया पूर्व, पश्चिमया लागा थुलि खः धैगु खँ परम्परां आः नं क्यनाच्वंगु दु । दँय्दसं गोरखां यैं हनूमानध्वखाय् फूलपाती हइ । गोरखां बुढीगण्डकी पार याना: खुम्ह मगः भल्यां फूलपाती धादिङ जिल्लाया जीवनपुर हइ, अनं यैंनं वंपिं प्यम्ह ब्रम्हु पुरेतं जमलय् हयातइ व अनं लावालस्कर, गुर्जुया पल्टन नापं लाय्कुली मूलचुक तलेजुद्यःथाय् हयाःतइ (रञ्जितकार १११४:I) थन गोरखाराज्यं नेपालमण्डलया धादिङय् फूलपाती लःल्हाय्माःगु प्रतीकात्मक परम्परा स्वनातःगु यच्चुक सीदु ।

जुजु रणवहादुर शाहया पालय् जूगु छगू मार्मिक घटनाया बाखंमे सुं अज्ञात कविं च्वयातःगु दु । उकी धयातःगु दु -

सीम्ह मचा उये मदु, मचा गालय् थुने मदु
परजाया गथिन हवाल ॥ १६ ॥
बाम्ह मचा मामं ज्वंसे, बाम्ह मचा बुबां ज्वंसे
तामाखुसि कुतंकाव छ्वत ॥ १७ ॥
स्वामी जुजुया धर्म मदयाव, कचिमचा वाके छ्वत
वनेमाल तामाखुसि पारि ॥ १८ ॥

(कसाः १०८३:७४)

थ्व नेसं ९२५ पाखे जूगु घटना खः (वैद्य ११२२:२७१-२) । थबले जुजु रणवहादुर शाहं थःकाय् मचाम्ह गीर्वाणयुद्धविक्रम शाहयात तःकैनं पुनी धकाः स्वनिगःया तःकैवयाच्वंपिं 'कछिमचा' (कचि-मचा=कइ-मचा) तःम्हेसित नेपालमण्डलं पितिनाछ्वःगु खः । अबले तामाखुसितक 'सदर उपत्यका' केन्द्रं हे प्रशासन स्वइगुलिं कछिमचातय्त उकिया नं पारि छ्वःगु खः ।

नेपालमण्डलया क्षेत्रया संकेत मेमेगु क्षेत्रया इतिहासं नं स्पष्ट याः । भाजु सूर्यमणि अधिकारीं थःगु **पश्चिम नेपालको खश अधिराज्य** (१११६: प्रस्तावना ६) ग्रन्थय् 'खश अधिराज्य'या पूर्वी सीमा त्रिशुली नदी बियातःगु दु ।

पं. काशीराम सूरिं शसं १६३६ (नेसं ८३४) स च्वःगु **गण्डकी-माहात्म्यया** भूमिका-श्लोकय् योगी नरहरिनाथं गण्डकीक्षेत्रया सीमाङ्कन स्पष्ट रुपं यानादीगु दु -

'कृष्णाप्राच्यां त्रिदशमहितं शूलनद्याः प्रतीच्यां

(अधिकारी १११८ः प्रस्तावना १३)

(कालीगण्डकीं पूर्व, द्योतय्सं च्वछायातःगु त्रिशूली नदीं पश्चिम)

थुकिं नेपालमण्डलया पश्चिमी सीमा त्रिशूली खुसि खः धकाः क्यनाब्यूगु दु ।

थौंकन्हय् नेपाल अधिराज्यया पुनर्संरचना जातीय पुचःया ल्याखं याय्माः धाइपिं सकल पार्टीं प्रस्तावित किरात (वा खुम्वुवान) स्वायत्त प्रदेशया पश्चिमी सीमा तामाकोशी, लिखुकोशीयात नालेगु यानाच्वंगु दु ।

१ प्रजा

नेपालमण्डल छगू निश्चित भूभागया नां खः। ऐतिहासिक क्रमय् थन थाय्थासं थीथी मनूत च्वंवल। थ्व थाय् छथी जाति/समुदायया भूमि मखु। थ्व शुरुनिसें हे थीथी समुदायया आदिभूमि खः। नेपालमण्डलय् स्वद्वःदँनिसें मनूतय् बाय् जुयाच्वंगु दु। ईशवी न्ह्यो द्वःछिदँय् थन उत्तर व उत्तर पूर्वपाखें सँय्बर्मा भाषाभाषीं बाय् ल्ह्यल। इपिं सापु, मेपु व किरात खः। ईशवीया जःखः दक्षिण व दक्षिण-पश्चिमं लिच्छवि, कोली, शाक्य, वर्मा, गुप्त, सेन आदि समूह वल। इमिसं ईशवी न्हापांगु शदी नेपालमण्डलय् संघराज्य स्थापना यात। देव(लिच्छवि), वर्मा, गुप्तमध्ये संघं सु ल्यल वयात जुजु दय्केगु यात। लिपा वर्माकाल (ई. २-४ शदी)स वंशपरम्पराया जुजु जुइगु शुरु जुल। थ्वयां लिउ लिच्छविकाल (ई. ५-९ शदी) न्ह्यात।

लिच्छविकालय् नेपालमण्डलनापं स्वाःगु सँदेय्या चाङप्रदेशयापिं मनूत नेपालय् ज्याखँ याय्त व्यापक रुपं वयेवने यात। अथे वइ-वनीपिं मध्ये नेपालमण्डलय् हे च्वनाछ्वःपिं अप्पोयाः वल। थ्वहे भ्वलय् च्यागूगु शदी जुजु नरेन्द्रदेवं सँदेय्पाखें चाङप्रदेशयापिं मनूतय्त सैनिक रुपय् तःधंगु परिमाणय् हल। नेपालमण्डलय् च्वंपिसं इमित उमि थाय्या नां क्वकया संज (=चाङ) धाल। इपिं ता (सल) गयाः वःपिं माङ (मनू) जूगुलिं पहाडपाखे इमित तामाङ धाय्गु यात। थुकथं इमि निगू नां दत, नेवाःतय्सं संज (सँय्) व मेपिसं तामाङ धाय्गु यात। इमिसं थःगु थाय्या 'पन' ल्यंकातल, इपिं नेवाःपुचलय् दुहां मवन। थुकथं नेपालमण्डलय् लिच्छविकालय् नेवाः व सँय् निथी प्रजा दत। लिपा मल्लकालय् इमित 'संज-प्रजा' ल्याखं मान्यता दत सामाजिक ज्याखँय् इमिगु भूमिका दत। जुजु जयप्रकाश मल्लं थःगु 'रत्नेश्वरप्रादुर्भाव' (च्वःगु नेसं ८८०) प्याखनय् छथाय् निर्देशन बियातःगु दु -

'थन सँजपनिसेन देओ ओयकु, ख्याल मालको'

(कसाः १०८४:४७)।

(थन सँय्(तामाङ)तय्सं धामी खानाः माक्व ख्याः याइ)

नेसं ८३६ कछलाथ्व एकादशीखुन्हु ख्वपया जुजु भूपतीन्द्र मल्ल यें शिवपुरी स्नान बिज्याःगु खः । अबले 'साज' (सँय्=तामाङ) च्याम्हसित ४

दामया ल्याखं ज्याला बियाः लँ ल्स्वनेज्या ('ला ल्होङ', लँ सरसफाइ) याके ब्यूगु थन लुमंकेबह जू -

दं ६ सोमायिता बजभाग

दं ८ ला ल्होङ साजतोस्ता

दं ४८ दुल्यातोस्ता

दं ३२ ला ल्होङ साजतोस्ताता म्हं ८

दं १२ लप्ते ङ्याङा

(बी ४१/५, पत्र १ लिउ १-५)

(दां ६ स्वम्हेसित बभ्कां/दां ८ लँ ल्स्वनीपिं सँय्तय्त/दां ४८ दू कुबीपिंत/ दां ३२ लँ ल्स्वनीपिं सँय्तय्त, च्याम्ह/दां १२ लप्ते न्याना ।)

स्वाभाविक रुपं बाय् ल्स्ययावःपिं नेपालमण्डलवासीं ईशाया न्ह्यो द्वःछिदँ व लिउ द्वःछिदँ अर्थात् निद्वःदँया दुने उत्तर, पूर्व, दक्षिण, पश्चिमं वःपिं सँय्-बर्मा व आर्य भाषाभाषी ल्वाक ज्यानाः छगू न्हूगु पुचः दःवल । ईशवी निगूगू सहस्राब्दिया जःखः थुकिया स्पष्ट पहिचान खनेदत - नेपाल-संस्कृति, नेपाल-कला, नेपाल-संवत्, नेपाल-भाषा, नेपाल-लिपि आदि । थ्व न्हूगु जाति-समुदाययात 'नेपाल' खँग्वःया हे प्राकृत रुप नेवाल (नेवार) धाय्गु यात । नेपालमण्डल मूलतः थ्वहे समुदायया आदिभूमि खः । नेवाः सभ्यता नेपालमण्डलय् वःपिं प्यखेरंया समुदायया संस्कृति ल्वाकःज्यानाः दःवःगु **अष्टधातु** खः ।

ईशवी निद्वःदँया शुरुइ शसं १०१९ (नेसं २१२) स सिमरावनगढय् कर्णाटक सेनापति नान्यदेवं द्वय्(तिरहुत) राज्य स्थापना यासांनिसें हे द्वय्(मैथिल)तय्सं नेपालमण्डलय् मिखा तःगु खः । गोपालराज वंशावलीकथं इमिसं नेसं २३१ निसें ४३१ तक निसःदँ दुने तःकः हताः वल । अन्तिमय् नेसं ४३४ स द्वय् जुजु हरिसिंहदेवनाप अबलेया नेपालमण्डलया कार्यकारी जुजु सरहया रुद्र मल्लया केहेँ देवलदेवीया इहिपा जुसेंलि तिरहुत-नेपालमण्डल पासा देय् जुल । लिपा कार्यकारी जुजु सरहया लानि देवलदेवीया काय् जगत्सिंहं परम्परागत मल्ल वंशयात कर्णाटक मल्लवंशय् ह्यूसेंलि १२ गू शदीनिसें नेपालमण्डलय् च्वंवःपिं द्वय् समुदाय नेवाः समुदायस समाहित जुल । इमिसं ब्यागलं प्रजाकथं दाबी मयाः ।

गोपालराज वंशावलीं नेसं ४०८ निसें ४५४ तक खस जुजुपिं जितारि, रिपु, आदित्य व पुण्य-मल्लपिं न्हय्कः नेपालमण्डलय् हताः व तीर्थयात्राय् वःगु अभिलेख च्वयातःगु दु (अधिकारी १११६:४५) । थ्व दसुं १३ शदीनिसें पर्वतिया/खस जातियापिं मनू नेपालमण्डलय् च्वंवय् शुरु याःगु थ्वीकेमाः । इमि ल्याः अप्पोयाः लिपा मल्लकालय् इमित ब्यागलं पर्वतिया/खस-प्रजाया मान्यता दत । नेसं ८३२-८३३ या राजाचा(राजकुमार) रणजित मल्लया इहिपाया धरोत ग्रन्थय् छथाय् च्वयातःगु दु -

सम्वत् ८३३ का सु १२ (पत्र ४१८अ६) श्री २ रणजित मल्लया ।
एहेयातं पर्व्वतियाया सेवाकु दुकाया ।
मणिधर थापाया दापचारीया ।
ग्वा २९ थेका त च ग्व १२ फतसे ।
ग्व ९ तुसे
ब्राह्मण खस पाचया सेवाकुया (पत्र ४२५अ१) सथिक ॥

(ए ६१०/२८-ए ६११/१)

(नेसं ८३३ कछलाथ्व १२ युवराज रणजित मल्लया/इहिपायात पर्वतियाया सेवाकु दुकाया । मणिधर थापा दापचारीया/ग्वा २९ (थेका त च ?), ग्व १२ फसि/ ग्व ९ तुसि/बर्म्हु खय् पञ्च(प्रजा)या सेवाकुया जम्मा ।)

नेपालया इतिहासय् सुल्तान शमसुद्दीनया नेसं ४७० थिलां याःगु हताः प्रशिद्ध जू । अबले वं ख्वपय् मि च्याकाबिल, पशुपति स्वकु कुचाय् थल व स्वयम्भू पाताल यानाबिल, यलया पिंबहाल ध्वस्त यानाबिल । थुकिं १४ शदींनिसें नेपालमण्डलय् मुस्मांतय् प्रवेश जुल धकाः थ्वीकेमाः । लिपा मल्ल जुजुपिसं मुस्मां प्रजातय्त छुं भचा थाय् बिल । इमिसं थःगु धर्म-संस्कृति कायम यानाच्वन, तर इपिं नेपालमण्डलय् सलंसः दँनिसें च्वनाच्वंगुलिं 'नेवाःमुस्मां' पहिचान ज्वनाः नेपाली जुयाच्वंगु दहे दु ।

थथे हे नेपालमण्डलय् 'नेवाःईशाई' नं दु ।

थुकथं नेपालमण्डलय् छथी मूल समुदाय नेवाः दुसा, मेखे थन ब्यागलं पहिचान ज्वनाः च्वंपिं थीथी गैन्ह नेवाः प्रजा नं दु । सँय्-बर्मा भाषाभाषी थामि, जिरेल, सुरेल, चेपाङ नं नेपालमण्डलया आदिवासी खः ।

लिच्छविकालय् नेपालमण्डल थौंया मध्यमाञ्चल विकास क्षेत्रति हे त:धं धैगु खँ मानदेवया चांगुया शसं ३८६ (ई. ४६४) या विजयस्तम्भलेखं हे क्यं । उकी 'पूर्वदेशाश्रयाः सामन्ताः' (पूर्वदेशय् च्वंपिं सामन्तत) मानदेवया तुती क्वछुव:गु व पश्चिम 'गण्डकी' किसि गया: पार याना: 'मल्लपुरी' त्याका: लिहाँव:गु खँ दु (वज्राचार्य १०९३:१३) । थौंतक लुयाव:गु थ्यंमथ्यं निस:त्या अभिलेखया प्राप्तिया विचा: याय्बले नं लिच्छविकालय् नेपालमण्डल.गुलि त:धं धका: थुइके फु । पूर्वय् दुम्जा(रामेछाप)य् अंशुवर्माया अभिलेख लुयाव:गु दु धा:सा, पश्चिमय् केवलपुर(धादिङ)य् ध्रुवदेब-जिष्णुगुप्तया अभिलेख लूगु दु । दक्षिणय् तिस्तुङ, चित्लाङ (मकवानपुर)य् अभिलेख लुयाव:गु दु । स्वनिगलं उत्तरपाखे लिच्छवि अभिलेख लुयामव: । हालसालय् धादिङ्या अगौटागांया सल्यानटारय् लिच्छवि वस्ती लुयाव:गु दु (गोरखापत्र ११९७ : १, ११) । पश्चिमय् गोरखा गोरखनाथ गुफाय् लुयाव:गु मासं १२२ (ई. ६९८)या शिवदेवया अभिलेख नेपालमण्डलं पिने ला: । वाङ्मय, इतिहास-अनुसन्धाता दिवाकर आचार्यया विचा:कथं थ्व सल्यानटारं हया: अन त:गु जुइफु (मौखिक खँल्हाबल्हा) ।

नेसं ५५० या ज:ख: ईशवी १५ शदीपाखे नेपालमण्डलया धार्मिक सांस्कृतिक भूगोल सुं अज्ञात च्वमिं दय्कल । उकियात **नेपाल-माहात्म्य** धाइ । उकी नेसं ५२८ स दय्कूगु पशुपतिया राजेश्वरीया उल्लेख दु (टण्डन १११९ : ५३) । उगु माहात्म्यय् २५ गू शिवलिङ्गया चर्चा दु (मल्ल १११२ : १४८) । **नेपालमाहात्म्य**या अध्याय १५ सिल: ३-५ स 'नेपालक्षेत्र'या सीमा यच्चुक कनात:गु दु -

पूर्व - पुण्यवती, सर्वपापनाशिनी कौशिकी (तामाखुसि, रामेछाप)
पश्चिम - त्रिशूलगङ्गा (त्रिशूली खुसि, नुवाकोट)
उत्तर - शिवपुरी (सिलु क्षेत्र, रसुवा)
दक्षिण - शीतलोदका नदी (चीसापानी, कुलेखानी खुसि, मकवानपुर)

नेपाल-माहात्म्यया थुगु सिल:यात थीथी च्वमिपिसं थीथीकथं थुइकाच्वंगु दु (खनाल १०९१ : १६३, आचार्य १११२ : १६८) । (लितँसा १ स्वयादिसँ ।)

अनुमानित नेसं ७५० जःखः १७ शदी च्वःगु **हिमवत्खण्डय्** नं नेपाल देवक्षेत्रया सीमा परिभाषित यानातःगु दु। उकी अध्याय ७० स वयान यानातःगु दु -

पूर्व - कौशिकी (कोशी)

पश्चिम - गण्डकी (गण्डकी)

उत्तर - नीलकण्ठ (सिलु, रसुवा)

दक्षिण - नटेश (नटारम्भेश्वर, महादेवटार, मकवानपुर)

श्लोकय् चीहाकलं धाय्माःगुलिं थन पूवय् तामाकोशीया पलिसा कौशिकी जक व पश्चिमय् त्रिशूली गण्डकीया पलिसा गण्डकी जक उल्लेख जूवन। तर थुपिं **नेपाल-माहात्म्यकथं** स्पष्ट जू। **हिमवत्खण्डया** थुगु सिलःया व्याख्या मेपिसं मेकथं हे यानातःगु दु। (स्वयादिसँ लितँसा २)

नेपाल-माहात्म्य व हिमवत्खण्डया परिभाषाकथं नेपालमण्डलया लागा १५-१७ शदी क्वय्बियाकथं दुगु सीदु -

पूर्व - तामाकोशी, रामेछाप

पश्चिम - त्रिशूलीगङ्गा, नुवाकोट

उत्तर - शिवपुरी/नीलकण्ठ, रसुवा

दक्षिण - शीतलोदकानदी/नटेश शिवलिङ्ग तीर्थ, मकवानपुर

हिमवत्खण्डय् चतुःषष्ठी शिवलिङ्ग स्नान-यात्राया खँ वःगु दु। उकी खुइप्यंगू शिवलिङ्ग क्षेत्रया बयान वःगु दु। थन नेसं ८८३ या शिवलिङ्ग यात्राया अभिलेखं उकी कःघाःगु थाय्यात थौंकन्हय्या जिल्ला ब्वथलाकथं जुइगु ल्याःचाः क्वय्बियाच्वना -

१. रामेछाप (दुम्जा, कुशेश्वर) - १

२. दोलखा (भीमेश्वर) - १

३. काभ्रे (काफेश्वर, आदि) - १०

४. यल/ललितपुर (चम्पेश्वर, लेले, आदि) - ११
५. मकवानपुर (नटारम्भेश्वर, आदि) - ८
६. यँ/कान्तिपुर (गोपालेश्वर, फ़र्पिङ, आदि) - २४
७. नुवाकोट (भैरवेश्वर, देवीघाट, आदि) - ३
८. ख्वप/भक्तपुर (वागीश्वर आदि) - ६

जम्मा ६४

(स्वयादिसँ लितँसा ३)

नेपालमण्डलया लागा थथे निर्धारण जुयाच्वंगुली यक्ष मल्ल(५४९-६०२)या सन्तान जुजु जगज्ज्योतिर्मल्लं **स्वरोदयदीपिका (नरपतिजयचर्या-टीका)** च्वःबले शसं १५३६ लसं ४९४ अर्थात् नेसं ७३४ स यक्षमल्लया राज्यविस्तार तःधंगु उल्लेख यानातःगु दु -

पूर्व - बङ्गदेश (बङ्गाल/बङ्गलादेश)
पश्चिम - गोरखा-पाल्पा
उत्तर - सप्ताहगम्या भूमि (न्हयन्हु न्यासि वनेमाःगु थाय्, सँदेय्)
दक्षिण - सुरनदी (गंगा)

(स्वयादिसँ लितँसा ४)

यक्षमल्लया राज्यविस्तारया थ्व खँ नेसं ९१३ स नेपाल वःम्ह कोलोनेल कर्कपेटिकं (९३१:२६६) निसःदँ न्ह्यो हे न्यनातःगु जुयाच्वन ।

(स्वयादिसँ लितँसा ३)

थँथे जूगु खःसा थ्व नेपालमण्डलया तात्कालिक राज्य विस्तार जूगु धकाः तायकेमाः । निश्चित भूभाग ला **नेपालमाहात्म्य, हिमवत्खण्डय्** चर्चा याःगु भूमि जक खः ।

छगू मल्लकालिन ऐतिहासिक घटनावली छथाय् च्वयातःगु दु -

थुगु इलय् राजाधिराज परमेश्वर जुजु शिवसिंह मल्लया पालय् जुल । थुगु इलय् राज्य यात-दोलखा समेत वं (पूर्व), यं (उत्तर) वनाः लिस्ति, केरुङ, अनं यौ (पश्चिमं) गण्डपार (त्रिशूलगण्डकी पार = धादिङ) जुल । अनं यि (दक्षिण) (व) पश्चिम सिन्धुली मकवानपुर, तक राज्य याःगु जुल ।

(स्वयादिसँ लितँसा ४)

थ्व दसुं यक्ष मल्ल (५४९-६०२) धुंकाः छिन्नभिन्न जूगु नेपालमण्डल शिवसिंह मल्लं(६९८-७४०) हाकनं छकः छस्वाः याय्गु कुतः याःगु सीदु । येँया जुजु शिवसिंहया राज्य अबले थ्यंगु खः -

पूर्व - सिन्धुली
पश्चिम - धादिङ
उत्तर - दोलखा, केरुङ
दक्षिण - मकवानपुर

धनवज्र वज्राचार्यजुं (१११९:७०) नं थ्व खँ न्ह्यथनादीगु दु ।

नेसं ८०० सःदँय् (१८-१९ शदी) नेपालमण्डलय् बौद्ध तन्त्र-हेवज्र, संवरोदय, ज्ञानोदय, वज्रवाराहीयोगराजोत्तमरहस्य, चक्रसंवरहेरुकाभिसमय आदिया प्रभावं वज्राचार्यपिसं चतुर्विंशति न्यास याइबले चक्रस्वरुप वीजाक्षर उच्चारण यानाः देहस्थ नाडी पीठ थियाः जंबुद्वीपया बाह्यपीठ भावना याय्गु परम्परा ब्वलन । जंबुद्वीपयात द्वादशभूमिकथं पीठ, क्षेत्र, छन्दोह, मेलापक, पीलव, श्मशान व इमि उपभूमि दुगु नालातःगु दु । थुकियात स्वंगू चक्र (चित्त, वाक्, काय) स्वरुपय् नं नालातःगु दु (लाल ११०६) । वज्राचार्यपिसं थुपिं २४ पीठ नेपालमण्डलय् हे स्वंगू चक्र स्वरुपय् दुगु नालाः थःगु वज्राचार्यत्व पूवंकेत दँच्छी थुपिं पीठ चाहिले माःगु 'पूर्व सेवा'/'पीठसेवा'या परम्परा न्ह्याकावयाच्वंगु दु । नेपालमण्डलय् जंबुद्वीपया पीठ नालाकाःबले वज्राचार्यपिसं निथी पीठचक्र ब्वलंकल । (स्वयादिसँ लितँसा ६) । इमिसं येँ, वंगःया कान्तीश्वर क्षेत्रपालयात केन्द्र नालातःगु दु, अले स्वंगूगु कायचक्रया क्षेत्र क्वय्बियाकथं नालाकाःगु दु -

पूर्व - ओतीर्थ - दुम्जा, रामेछाप
समेदा - दोलालघाट, काभ्रे
पश्चिम - देवीघाट, त्रिशूली, नुवाकोट
कपिलास - नुवाकोट
दक्षिण - झंगु - कोदुवाल, येँ
दक्षिणकाली - फर्पिङ, येँ
उत्तर - सादुकुना - सांखु, येँ
तुप्या - नवलिंग, भुइजःसी, येँ

मेखे शैवतन्त्रानुसार विकसित द्विप, क्षेत्र, देवी, मातृकापीठं चा:हिकात:गु गुह्येश्वरी केन्द्र याना: 'नेपालमण्डलपीठ' या विकास नं जूगु दु। थ्व पीठ खास याना: हाक्वगुँ (स्वनिग:) दुने स्वंगू मण्डल वा आवरण (८X३) व छगू त्रिकोणया स्वरुपया प्यंगूगु आवरणया स्वरुप नालात:गु दु। थुगु पीठबारे १७ शदीपाखे चण्डपितामहं च्व:गु ग्रन्थ (ए २४२/१) प्राप्त जूगु दु। उकी च्वयात:गु गुलिखे पुलांगु नां म्हसीके मफुनि। (स्वयादिसँ लितँसा ७)

थ्वहे भ्वलय् नेसं ८११ या छगू कर्मकाण्ड सफुती (ए १२५०/१७) नं थुगु पीठया उल्लेख व:गु दु।

नेपालमण्डलय् मल्लकालय् प्यंगू स्वशासित राज्य ब्वलन। इपिं राज्य गबलें ख्वप, गबलें येँराज्यया अन्तर्गत निगू वा स्वंगू राज्य नं दुथ्यावन। न्ह्यागुसां प्यंगू राज्यया थ:थ:गु प्रभावक्षेत्र दु। उकियात थौंकन्हय्या जिल्ला ब्वथलेगु ख:सा क्वय्बियाकथं प्रभावक्षेत्र जिल्ला लाइ -

१. येँराज्य - येँ जिल्ला, नुवाकोट, धादिङ, रसुवा, सिन्धु (आंशिक)
२. ख्वपराज्य - ख्वप जिल्ला, काभ्रे
३. यलराज्य - यल जिल्ला, मकवानपुर
४. दोलखाराज्य - दोलखा, रामेछाप, सिन्धुली, सिन्धु (आंशिक)

मल्लकाल धुंका: शाहकालय् नेपाल अधिराज्ययात स्वथी ब्वथल -

१. सदर उपत्यका - नेपालमण्डल भूभाग पूरा
२. पहाडी क्षेत्र - न्यागू गौंडा (धनकुटा, पाल्पा आदि)
३. तराई क्षेत्र - न्यागू जिल्ला (बारा, पर्सा, आदि)

राणाकालय् वीर शमशेरया पालय् ३२ गू (लिपा ३७ तक) जिल्ला ब्वथ:बले नेपालमण्डलयात थथे ब्वथल -

१. सदर उपत्यका - येँ, यल, ख्वप-जिल्ला
२. मोफसल - (१) पडाड (२) भित्रीमधेश (३) तराई

१) पूर्वी पहाड - पूर्व १ नं. (काभ्रे-पलान्चोक, सिन्धु-पलान्चोक)
पूर्व २ नं. (चिसंखु = रामेछाप, दोलखा)
पश्चिमी पहाड - पश्चिम १ नं. (नुवाकोट (रसुवा समेत), धादिङ)
२) पूर्वी भित्री मधेश- सिन्धुली
पश्चिमी भित्री मधेश- चिसापानो (मकवानपुर)

पञ्चायतकालय् नेसं १०८१ (विसं २०१८) स नेपाल अधिराज्ययात १४ अञ्चल व ७५ जिल्लाय् ब्वथसेंलि नेपालमण्डलया लागा १२ गू जिल्ला, ३ गू अञ्चल (पूर्ण व आंशिक) तथा मध्यमाञ्चल विकासक्षेत्रकथं भूभाग ला:वल (तमोट ११२३:६) ।

नेपाल अधिराज्यया लिपांगु प्रशासनिक ब्वथलाय् नेपालमण्डया लागा भचा विस्तार जुल । **नेपाल-माहात्म्य** व **हिमवत्खण्डं** परिभाषित क्षेत्रय् व गुकथं विस्तार जुल थुइके -

दिशा	ने:म.-हि.ख.लागा	मध्यमाञ्चल लागा
पूर्व	तामाकोशी	लिखुकोशी
पश्चिम	त्रिशूलगङ्गा	बूढीगण्डकी
उत्तर	नीलकण्ठ/शिवपुरी	सँदेय् (चीन) सीमा
दक्षिण	चुरिया पहाड श्रृंखला	हेटौंडा नगरपालिका

थौंया लोकतान्त्रिक नेपालराज्ययात पुनर्संरचना याय्मा:गु बोध जुयाच्वंगु दु । थथे याय्बले ऐतिहासिक, भौगोलिक तथा सांस्कृतिक रुपं **नेपालमण्डल स्वायत्त प्रदेश** नेपाल अधिराज्य दुने दय्मा:गु खनेदु । थ्व अन्तर्राष्ट्रिय राज्य धाँचाकथं राजधानी ला:गु केन्द्रीयप्रदेश जुइ । नेपालमण्डल छगू करीव करीव मण्डलाकार भूक्षेत्र जूगुलिं थुकियात स्वंगू उपप्रदेशकथं जिल्ला ब्वथले फु -

१. दुथु (३ जिल्ला) - यें, यल, ख्वप
२. दथु (४ जिल्ला) - काभ्रे, सिन्धु, नुवाकोट, मकवानपुर
३. पिथु (५ जिल्ला) - धादिङ, रसुवा, दोलखा, रामेछाप, सिन्धुली
(तमोट ११२६:१)

४. लिखँ

लिच्छवि जुजु मानदेव (ई.४६४-५०५)या पालंनिसें थौंतक १५४० स्वयां अप्पो दँ **नेपालमण्डल**या लागा मध्यमाञ्चल पहाडी प्रदेश छगू सांस्कृतिक क्षेत्रकथं नालावयाच्वंगु दु । मल्लकालय् थ्व इलय्ब्यलय् छगू मेगुली दुथ्याना: प्यंगू स्वशासित राज्यकथं न्ह्यानाच्वंगु जुल । लिपा उकियात प्रशासनिक निकाय ब्वथथं भिंनिगू जिल्लाया रुपय् न्ह्यथन । आः वहे न्ह्यानाच्वंगु दु । थुगु राज्य संरचनाय् नेसं १०९० या प्रजातान्त्रिक हिउपा लिपा नेसं १०९१ या संविधान लागू जुया: दछि लिपानिसें हे **नेपालमण्डल** लागा कुचा थलेगु प्रस्ताव वय् शुरु यात ।

नेपालया संविधान, १०९१ नं क्षेत्रगत व जातिगत पार्टीयात राष्ट्रिय पार्टी मनालेगु नीति का:गु दु । थ्व नेपालया राष्ट्रिय अखण्डतायात विचा: याना: का:गु निर्णय ख: । मान्यता मदुसां प्रादेशिक, जातिवादी व मेमेगु पार्टी चाय्का: मनूतय्सं थ:गु स: थ्वय्काच्वंगु दु । अज्यागु पार्टी नेपालमण्डलयात क्वय्बियाकथं कुचा थल -

जनजाति पार्टी, नेसं १०९२ - ताम्बासालिङ+नेपाल

किरात वर्कर्स पार्टी, नेसं ११२१ - ताम्बासालिङ+नेवा:प्रदेश

नेकपा (माओवादी), नेसं ११२३ - तामाङप्रदेश+नेवा:प्रदेश

(बराल ११२४:७५, १०८, १८४)

थथे हे व्यक्तिगत रुपं थ्वहे पार्टीतय् लिउ वना: गुलिखे मनूतय्सं थ:थ:गु राज्य-संरचनाया प्रस्ताव न्ह्यथंगु दु ।

नेपालया राष्ट्रिय पार्टी नं थुकिं प्रभावित जुजुं वनाच्वंगु दु । सद्भावना पार्टी नेसं १११३ स नेपालमण्डल क्षेत्रयात 'मध्य पहाडी प्रदेश' नालात:गु दु । (वराल ११२४:६९) ।

नेपाल अधिराज्यया क्षेत्रफल १४७१८१ वर्ग किलोमिटर दु । उकी नेपालमण्डलं १२.७० प्रतिशत भूभाग १८७४२ वर्गकिलोमिटर क:घानात:गु दु । नेपालमण्डलया भिंनिगू जिल्लाया क्षेत्रफल थुकथं दु -

क्षेत्र		क्षेत्रफल (वर्ग किलोमिटर)	प्रतिशत
नेपालमण्डल		१८७४२	१००%
पिथु जिल्ला		१०२४०	५४.६४%
— धादिङ	२९५९		
— रसुवा	१२६५		
— दोलखा	२०५३		
— रामेछाप	१५४४		
— सिन्धुली	२४१९		
दथु जिल्ला		७४०५	३९.१५%
— काभ्रे	१४४६		
— सिन्धु	२५२८		
— नुवाकोट	११९३		
— मकवानपुर	२२३८		
पिथु-दथु जिल्ला (मोफसल)		१७६४५	९४.१५%
दुथु जिल्ला (स्वनिगः)		१०९७	५.८५%
— यें/काठमाडौं	५४५		
— यल/ललितपुर	४१३		
— ख्वप/भक्तपुर	१३९		

(अर्याल व मेपिं ११०२:१८९-३६०)

थ्व तथ्याङ्कं सीदत नेपालमण्डलयात थुपिं प्रादेशिक व जातिवादी पार्टी धाःथें कुचा थल धाःसा नेवाः समुदाय नेपाल अधिराज्यय् दक्वसिबय् चीधंगु भूभाग (०.६५)या अधिकारी जुइ । नेपालमण्डलय् धाःसा थथे जुइ -

स्वनिगः	१०९७ वर्गकिमि	६%
मोफसल	१७६४५ वर्गकिमि	९४%

थौं प्यखेरिखें नेवाःतय्त काकाहःगु दु । थःगु इतिहास, भूगोल व संस्कृतिप्रति व्यापक दृष्टिकोणया अभावं नं थथे जुयावःगु खः । राजनैतिक रुपं

मात्राछि सचेत जुइमफुगु व थःगु व्यक्तिगत स्वार्थया निम्तिं सामुदायिक स्वार्थयात मिखा तिस्सिगु गुलिखे नेवाःतय् मेगु ल्वय् खः । राज्यया पुनर्संरचनाय् नेपालमण्डलयात छगू स्वायत्त प्रदेशया मान्यता काय्मफत धाःसा देय्या नां च्वंगु, देय्या न्हाय् तयाच्वंगु नेपालमण्डलया दुर्गति स्वय्मालिगु जुल । थथे मजुइकेत नेवाःतय्के नेपालमण्डलया अर्थ संकुचित रुपं स्वनिगः (उपत्यका) मखु ऐतिहासिक, सांस्कृतिक रुपं मध्यमाञ्चल पहाडी क्षेत्र खः धैगु धारणा तथा विश्वास ब्वलंके माःगु दु । नेवाःतय्सं आः थवंथतः म्हसीकेमाःगु दु, अलेतिनि मेपिनि दुराशययात थुइकेफै ।

थौं नेपालमण्डलयात छगू सभ्यताकेन्द्र रुपं ब्वय्माःगु दु । थनया थीथी समुदाय दथुइ स्वानाच्वंगु सांस्कृतिक स्वापुया मालेज्या याय्माःगु दु । थन नेवाः, तामाङ त्वःताः मेपिं नं चीचीधंगु जाति-समुदाय रुपं आदिकालंनिसें च्वनाच्वंगु दु । इमि भूमिका व थाय् नं थौंया नेपालमण्डलया ब्वँज्याय् दुथ्याकेमाःगु दु । नेपालमण्डलया सांस्कृतिक, समुदायगत विविधतायात मथुइकुसे छगू वा निगू समुदायया नामं थुकियात नां छुनाः जातीय अहं थकाय्गु कुतः जुल धाःसा नेपालमण्डलया ऐतिहासिक गरिमाय् पाःमलखं कःवनी । थ्व खँयात सकसिनं वाःचाय्केगु थौंया आवश्यकता खः ।

नेपालमण्डलं थःगु अस्तित्व म्वाकातये फय्मा !

नेसं ११२६ गुंला ३० (बौया ख्वाःस्वय्)

लिधँसा

प्राथमिक ज्वलं

व्यक्तिगत/नेपाली-जर्मन हस्तलिखित-ग्रन्थ संरक्षण परियोजना (नेजहसंप) ई १८७४/२ मल्लकालिक ऐतिहासिक घटनावली, इतिहास, नेपाललिपि, पत्र ३०, ब्यंसफू, मिति नेसं ७११-७२४ ।

राष्ट्रिय अभिलेखालय (राअ), काठमाडौं, लगत १-११८६/नेजहसंप ए ३१/१७ नरपतिजयचर्यास्वरोदय, ज्योतिष, मैथिलीलिपि, पत्र २०२, ब्यंसफू, मिति शसं १५३६/लसं ४९४ (नेसं ७३४) ।

राअ १-४७९/नेजहसंप ए १२५०/१७ सिद्धाग्निकोट्याहुति स्थानबलिविधि, कर्मकाण्ड, नेपाललिपि, पत्र १६३, ब्यंसफू, मिति नेसं ८११.१.९ ।

राअ १-१६८९/नेजहसंप ए ६१०/२८-ए ६११/१, व्ययलेखपुस्तक (नेपाली- जर्मन हस्तलिखित-ग्रन्थ सूचीकरण परियोजना (नेजहसूप) रणजित मल्लया एहेया धरोत), धरोत, नेपाललिपि, पत्र ११७, ब्यंसफू, मिति नेसं ८३२.१.११-८३३.३.२१ ।

राअ १-८०३/नेजहसंप बी ४१/५ आयव्ययपुस्तक (नेजहसूप 'शिवपुरी चोस भूपतीन्द्र मल्ल स्नान बिज्याङाया धरोत'), धरोत, नेपाललिपि, पत्र २४, ब्यंसफू, मिति नेसं ८३६.१.११ ।

राअ १-४८५/नेजहसंप रील ल्या: ए २४२/१ नेपालमण्डलपीठ महाबलिविधि, कर्मकाण्ड, नेपाललिपि, पत्र १०३, ब्यंसफू, मिति मदु (१७ शदीपाखे) ।

लिधँसा

प्रकाशित ज्वलं

अधिकारी, टीकाराम (अनु.), नेसं १११८
पं. काशीरामसूरिविरचितम् गण्डकी-माहात्म्यम् । दाङः महेन्द्र संस्कृत विश्वविद्यालय, विसं २०५५

गुरुपूर्णिमा ।

अधिकारी, सूर्यमणि, नेसं १११६
पश्चिम नेपालको खश अधिराज्य । कीर्तिपुरः नेपाल एशियाली अनुसन्धान केन्द्र, विसं २०५३ असार ।

कसाः, प्रेम बहादुर, नेसं १०८४
जुजु जयप्रकाशया रत्नेश्वर प्रादुर्भाव । यँः च्वसापासा ।
कसाः, प्रेम बहादुर, नेसं १०८३
बाखं-म्य । यँः च्वसापासा ।

खनाल, मुक्तिनाथ (अनु.), नेसं १०९१
नेपाल माहात्म्य । काठमाडौंः नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, विसं २०२८ ।

जोशी, हरिराम, ने.सं ११२१
अभिनव संस्कृति कोष । ललितपुरः जोशी रिसर्च इन्स्टिच्युट, वि. सं २०५८ ।

टण्डन, गोविन्द, नेसं १११९
पशुपतिक्षेत्रको सांस्कृतिक अध्ययन (दुइ भागः अभिलेख खण्ड) । काठमाडौंः झरेन्द्र शमशेर, विसं २०५६ वैशाख ।

तमोट, काशीनाथ, नेसं ११२६
'नेवाःभूमिकथं नेपालमण्डलया लागा ।' नेपालमण्डल फोरम, यलया ग्वसालय् दिल्ला २७ शनिवारस जूगु न्वचु मुँज्याय् इनाब्यूगु ल्हातंच्वया टिप्पण-पौ ।

तमोट, काशीनाथ, नेसं १११६
'नेपालमण्डल-लिच्छवि अभिलेख लूगु थाय्' । **देशय्मरु भ्याः**, ३:९ (विसं २०५२ चैत्र १/चिल्ला २५ विहीवार), पृ. ?

पन्त, विमला, नेसं ११२२
'नेपालमण्डलको संक्षिप्त परिचय ।' **रोलम्ब**, २२:१-२ (जनवरी-जून, २००२), पृ. ३४-३७ ।

पन्त, दिनेशराज, नेसं ११०५
गोरखाको इतिहास (पहिलो भाग) । काठमाडौंः स्वयं, विसं २०४१ पौष ।

पौडेल, नयनाथ (सं.), नेसं १०८३

भाषा वंशावली (भाग १) । काठमाडौं: नेपाल राष्ट्रिय पुस्तकालय, विसं २०२० पौष १ ।

बराल, भवानी, नेसं ११२४

यस्तो हुनुपर्छ राज्यको संरचना । धरान: विजयपुर, प्रकाशन वि.सं २०६१ भदौ ।

वज्राचार्य, धनवज्र, नेसं १०८५

'डोयहरु को हुन् ?' **पूर्णिमा**, ४ (विसं २०२१ माघ), पृ. २०-३१) नेसं १०९३

लिच्छविकालका अभिलेख । कीर्तिपुर: नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्र, विसं २०३० । नेसं १११९

मध्यकालका अभिलेख । कीर्तिपुर : नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्र, विसं २०५६ असार ।

वज्राचार्य, नरेशमान, नेसं १११९

'नेपालको बौद्धधर्म वा परम्परामा नेपालमण्डल ।' वज्रराज शाक्य (सं.) - **नेपालमण्डलया बौद्धसंस्कृति सम्मेलन- १११९: छगू प्रतिवेदन** । यल: लोटस रिसर्च सेन्टर, पौ ११३-१२८ ।

वैद्य, जनकलाल, नेसं ११२२

नेपालभाषाया प्राचीन काव्यसिर्जना । काठमाडौं: नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, विसं २०५९ ।

योगी नरहरिनाथ व मेपिं (सं.) नेसं १०७७

हिमवत्खण्ड: (स्कन्दपुराणमध्ये) । काशी (गोरक्षटिल्ला): योग प्रचारिणी, विसं २०१३ ।

लाल, वनारसी, नेसं ११०६

'बौद्ध तन्त्रों में पीठोपपीठादि का विवेचन ।' **धी:** (दुर्लभ बौद्ध ग्रन्थ शोध पत्रिका), संख्या १ (१९८६), पृ. १३७-१४८, १९८७), पृ. ६५-६९, १० (१९९०), पृ. १४०-१५२, ११(१९९१), पृ. ५७-६२, २० (१९९६), पृ. ४१-४६ । 'सल्यानटारमा लिच्छविकालीन शहरको भग्नावशेष' **गोरखापत्र**, विसं २०५४ कार्तिक २ शनिवार, पृ. १, ११ । (नेसं १११७-१२.१७)

सुरेश (न्ह्यब्वःम्ह), नेसं ११२३

'द युनाइटेड स्टेट्स अफ नेपाल मण्डल ।' **सन्ध्या टाइम्स** (शुक्रवा:या तँसापौ), पौ क ।

English Publications

Acharya, Jayaraj (Tr.), NS 1112
The Nepala-Mahatmya of the Skandapurana.
New Delhi : Nirala publication, 1992.

Aryal, Deepak and others, NS 1102
Nepal District Profile : A Districtwise Socio-Techno- Economic Profile of Nepal.
Kathmandu : National Research Associates, 1982.

Gutschow, Neels and Manabajra Bajracharya, NS 1097
'Ritual as Mediator of Space in Kathmandu'.
Journal of the Nepal Research Centre (JNRC), Vol. I (1977), PP. 1-10.

Gutschow, Nicls, NS 1112
Stadtraum und Ritual der newarischen Stadte im Kathmandu - Tal. Stuttgart : Verlag W. Kolshammer, 1982

Kirkpatrick, Coloncl, NS 931
An Account of the Kingdom of Nepaul being the substance of observations made during a mission to that country in the year 1793. London : William Miller, 1811 (Reprint 1969, New Delhi : Manjusri Publishing House).

Malla, Kamal P., NS 1112
'The Nepala - mahatmya - A IX Century text or a pious Fraud ?' **Coutributious to Nepalese Studies** (CNS), 19:1 (Janaury), pp. 145-158.

Maeda, Chisato, NS 1125
'Nepala Mandala'. **Paleswan**, (Journal of Lotus Research Centre). Vol. 22 (2005), pp. 126-132.

Ranjitkar, Siddhi B. NS 1114
'Dasain : Worshipping Goddess Durga'. **The Rising Nepal** (Friday Supplement), October 7, 1994, P. I.

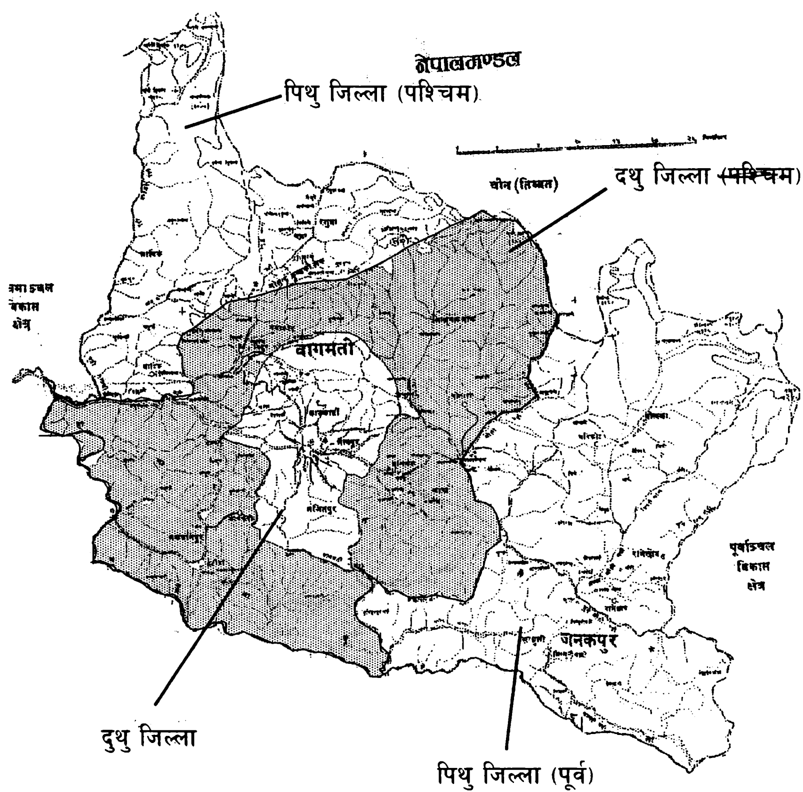
Rospatt, Alexander, NS 1120
The Periodic Renovations of the Thrice Blessed Svayambhucaitya of Kathmandu. Leipzig: unpublished Habilitationsschrift submitted at the University of Hamburg, 2000.

Shastri, Hara Prasad, NS 1025
'Narapatijayacaryatika'. In : **A Catalogue of Palm-leaf & Selected paper Manuscripts**. Calcutta : Baptist Mission Press, 1905.

Tamot, Kashinath, NS 1123
A Unifying concept of Nepalmandal. Paper presented at the conference on Nepal-Current State of Research and Perspectives in memoriam Professor Bernhard Kolver, organised by Institute of Indology and Central Asian Studies, University of Liepzig, June 19-22, 2003, 19 pp.

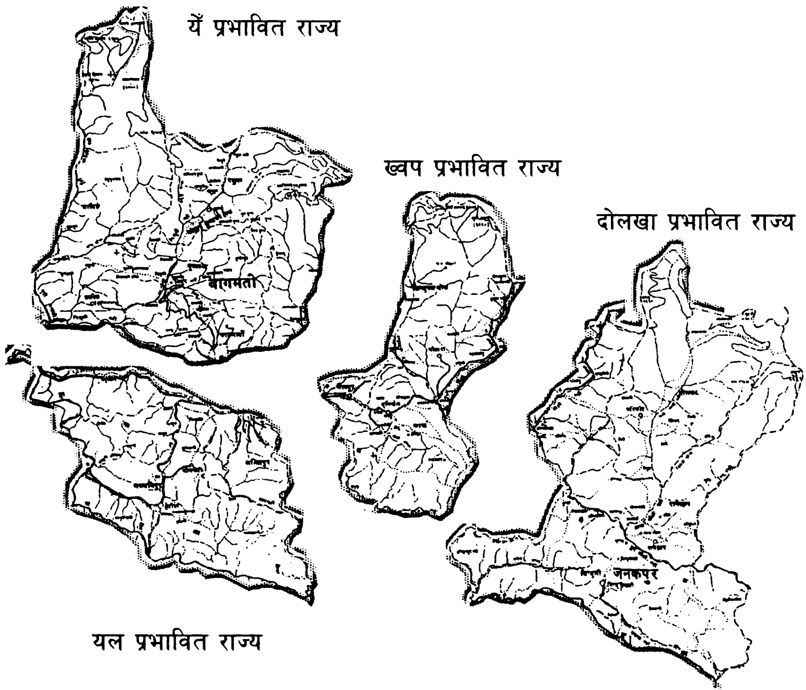
Vajracarya, Dhanavajra and Kamal P. Malla, NS 1105
The Gopalarajavamsavali. Wiesbaden: Franz Stainer Verlag, AD 1985.

नक्शा ल्याः १
नेपालमण्डलया स्वथी जिल्ला

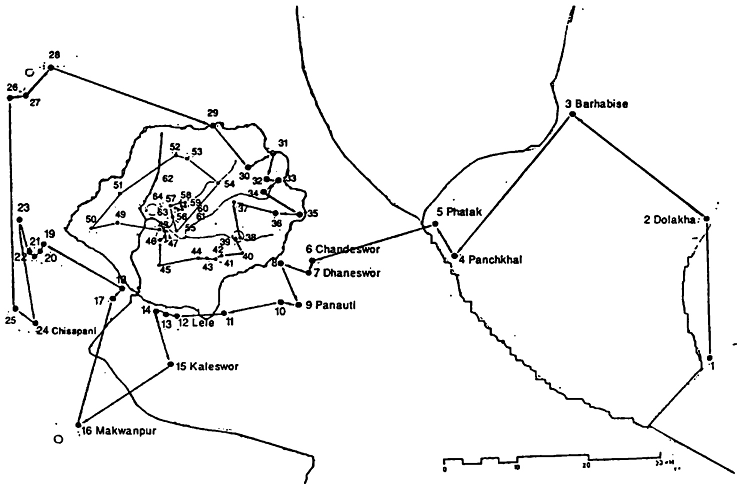
नक्शा ल्याः २

॰ नेपालमण्डलया प्यंगू राज्य

(Source : Gutschow-Bajracharya 1097:3)

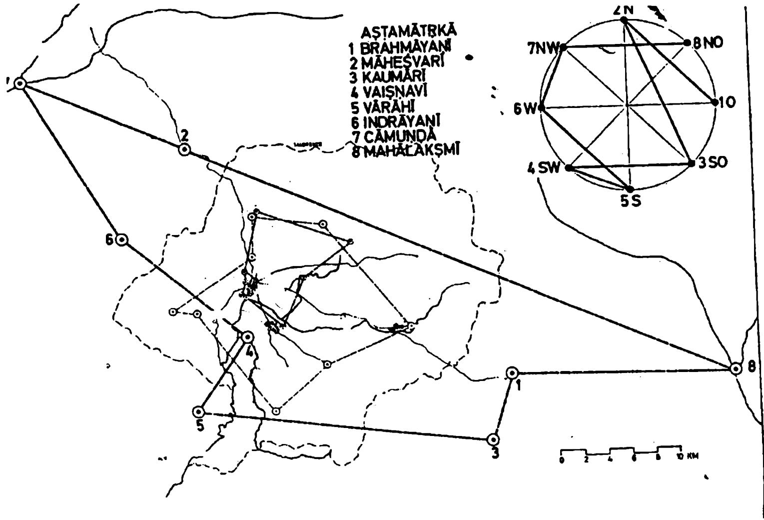
नक्शा ३
चतु:षष्ठीशिवलिङ्ग यात्रा-क्षेत्र

(Source : Gutschow 1102:19)

नक्शा ४

चतुर्विंशतिपीठ-क्षेत्र

लितँसा १

नेपाल-माहात्म्यय् नेपाल पुण्य-क्षेत्र

मूल संस्कृत पाठ

पूर्वस्यां कौशिकी पुण्या सर्वपापनाशिनी ।
गङ्गा त्रिशूलगङ्गाख्या प्रतीच्यां दिशि संस्थिता ॥ ३ ॥
उत्तरस्यां दिशि तथा सीमा शिवपुरी मता ।
दक्षिणस्यां दिशि नदी पवित्रा शीतलोदका ॥ ४ ॥
एतन्मध्ये महापुण्यं नेपालं क्षेत्रमीरितम् ॥ ५ ॥

नेपाली अनुवाद

पूर्वमा सवै पाप नाश गर्ने पुण्य कौशिकी (कोशी ?) गङ्गा, पश्चिम दिशामा रहेको त्रिशूलीगङ्गा, उत्तरपट्टिको सीमा शिवपुरी भनेर मानियो, दक्षिण दिशामा पवित्र शीतलोदका नदी (चीसापानी) खोला ?), यस वीचमा मनोहरा र वाग्मतीको रमाइलो सङ्गममा रहेको यो ज्यादै पवित्र नेपालक्षेत्र भनेर बताइयो ।

स्रोत

खनाल, मुक्तिनाथ (अनु.), नेसं १०९१ । **नेपाल-महात्म्य** । काठमाडौं: नेराप्र, विसं २०५८, पन्ध्रौ अध्याय, श्लोक ३-५, पृ. १६३ ।

English Translation

On the east, there is a holy river Koshi, destroyer of sins. On the west is the river named Trishuli. On the north, the Sivapuri (mountain) is regarded as the border. On the south, the holy river Sitalodaka (Chisapani Khola) (marks the border) Within this area is defined the holy land, Nepal.

Source

Acharya, jayaraj (Tr.), NS 1112. **The Nepala-Mahatmya of the Skandapurana**. New Delhi : Nirala Publications, 1992, Chapter 15, Starozas 3-5, p. 168.

लितँसा २

हिमवत्खण्डय् नेपाल देव-क्षेत्र

मूल संस्कृत पाठ

स्कन्द उवाच -

गण्डकी कौशिकी चैव तयोर्मध्ये वरस्थलं ।

नीलकण्ठ-नटेशौ चं तयोः पुनस्तथाविध ॥ १ ॥

नेपाल इति विख्यातं देवक्षेत्रं सुखप्रदं ।

ज्ञेयमगस्त्य तत्क्षेत्रं हिमवत्सानुसुन्दरम् ॥ २ ॥

स्रोत

योगी नरहरिनाथ व मेपिं, नेसं १०७७ । **हिमवत्खण्डः** (स्कन्दपुराणमध्ये) । काशी (गोरक्षटिल्ला) : योग प्रचारिणी, विसं २०१३, अध्याय ७०, पृ. १५४ ।

नेपाली अनुवाद

स्कन्दजी आज्ञा गर्नुहुन्छ -

गण्डकी र कौशिकीका एवं नीलकण्ठ (गोसाईंथान्) र नटेश्वर (जटेश्वर) नारायणी पूर्वतट भारत राज्य, जिल्ला चम्पारनका माध्यमा ॥ १ ॥ नेपाल भन्ने प्रशिद्ध सुखदायी देवक्षेत्र छ । हे अगस्त्य सो क्षेत्र हिमालय टाकुराहरुमाको सुन्दर हो ।

- पं. बुद्धिसागर पराजुली । (अध्याय ६६-७१ का अनुवादक), अध्याय ७०, प. १६१ ।

चतु:षष्ठी शिवलिङ्ग यात्रा-क्षेत्र

१ कुशेश्वर - ओलतीर्थ (दुम्जा, रामेछाप)
२ भीमेश्वर - थथु कुसिखुहो (भीमेश्वर नपा, दोलखा)
३ काफेश्वर - ओलन थओने दोलखाया ओनस खुसिहो (कार्पी, बाऱ्हबिसे काभ्रे)
४ कश्यपेश्वर - महादेओया दह दथुस चोङ देवपुरी (मण्डन, पाँचखाल, काभ्रे)
५ स्फटिकेश्वर - धलिखेल (फटकशिला, धुलिखेल, काभ्रे)
६ चण्डेश्वर - भोतया चसोर (चण्डेश्वरी, भ्वँत, काभ्रे)
७ धनेश्वर - भोतया यंतागुचो (श्रीखण्डपुर, भ्वँत, काभ्रे)
८ विकटेश्वर - सङा (सांगा, काभ्रे)
९ इन्द्रेश्वर - पनती (पंति, काभ्रे)
१० भालेश्वर - आस्याभार (बिहावर, काभ्रे)
११ गुप्तेश्वर - भालेया गुहा (भारदेउ, काभ्रे ?)
१२ तीलेश्वर - मनसिली (लेले २ किमि पूर्व, यल)
१३ चम्पेश्वर - लेलेया यंगागुन पिओने (लेले १ किमि पश्चिम, यल)
१४ रामेश्वर - त्याङा (टीकाभैरव, यल)
१५ कालेश्वर - मृगुचो (लेले दक्षिण तुंगगां, यल)
१६ नटारम्भेश्वर - ङातलाचो (महादेवटार, मकवानपुर)
१७ उदारकेश्वर - फनपी (तासिदोल, फर्पिङ, यें)
१८ गोपालेश्वर - फनपी (फर्पिङ १ किमि पूर्व)
१९ चम्पकेश्वर - ताहाक्ष्यल (विसंखेल, चित्लाङ, मकवानपुर)
२० उन्मत्तेश्वर - तेस्तु (खत्रीगां, तिस्तुङ, मकवानपुर)
२१ नन्दिकेश्वर - तेस्तु (तिस्तुङ, मकवानपुर)

२२ गोखुरेश्वर - कुंछ्याल (तिस्तुङ, मकवानपुर)

२३ पाण्डुकेश्वर - पलु (पालुङ, मकवानपुर)

२४ कूटेश्वर - पलुन पच्छिमदोषे योजनछि पाक (महादेवखर्क, चिसापानी, मकवानपुर)

२५ अशितेश्वर - अगराखुहो (व्यासि, चिसापानी, मकवानपुर)

२६ भैरवेश्वर - नओक्वाथ (देवीघाट, नुवाकोट)

२७ ब्रम्हेश्वर - कविराजचो (कविलास, नुवाकोट)

२८ स्कन्देश्वर - कपिदासया यंतागुको (सलागु, नुवाकोट)

२९ शतरुद्रेश्वर - सिफूलचो (शिवपुरी, येँ)

३० काकेश्वर - कायल (कापलँ = भज्याङ ?, गागलफेदी, येँ)

३१ मणिचूडेश्वर - गुबालस ईशानकुन (मणिचूड, साँखु, येँ)

३२ जोगेश्वर - गुवाल (गुंविहार, सांखु, येँ)

३३ नारायणेश्वर - ओन्तागु (लब्सीगां, सांखु, येँ)

३४ ज्योतिलिङ्गेश्वर- सको (सांखु, येँ)

३५ रत्नचूडेश्वर - नाला दबूलचो (महादेवपोखरी, नाला, काभ्रे)

३६ वागीश्वर - वागेश्वर (ख्वप)

३७ कीलेश्वर - चंगु (चांगु, ख्वप)

३८ बाल्मीकीश्वर - खोपदेशस खोहोदो (हनूमानघाट, ख्वप)

३९ मङ्गलेश्वर - खोपोया खोहोदो (मङ्गलाछेँ, नासमना, ख्वप)

४० विमलेश्वर - शिपादोल (सिपाडोल, ख्वप)

४१ अनन्तेश्वर - अनालिग (गुण्डु, ख्वप)

४२ विश्वरुपेश्वर - कतगु (तासिगाल, यल ?)

४३ सोमलिङ्गेश्वर- सोमलिंग (सोमलिंगटार, यल)

४४ गोभराटेश्वर - रुभु (लुभु, यल)

४५ भृंगेश्वर - सुलुगुथि (सुनागुथि, यल)

४६ त्रिलिङ्गेश्वर - बाहालुखा (बहालुखा, यल)

४७ कुपिटेश्वर - भिंद्योया कोस (मंगलवजार, यल)

४८ सर्वेश्वर - कोंती (कुम्भेश्वर, यल)

४९ गोलोकेश्वर - ताहाक्षल (नैकाप, यैं)

५० चन्दनभराटेश्वर - नवलिंग (मातातीर्थ, यैं)

५१ जक्षेश्वर - होलचा (हलचोक, यैं)

५२ चण्डिकेश्वर - तोखा (यैं)

५३ धर्मेश्वर - चपुलिगाम (चपलिगां, यैं)

५४ गोकर्णेश्वर - गोकर्ण (यैं)

५५ कोटिलिंगेश्वर - संखमूल (यल/ कोटेश्वर, यैं ?)

५६ वाणेश्वर - ओथली (महादेवस्थान, वानेश्वर, यैं)

५७ ज्ञानेश्वर - जेष्ठिरा नदी (ज्ञानेश्वर, यैं)

५८ पर्वतेश्वर - वासुकिया यंताथलि (कैलास, ग्वल, यैं)

५९ जलेश्वर - वाग्मतिया लंख (गुह्येश्वरीघाट, यैं)

६० गुह्येश्वर - गुह्येश्वरी (यैं)

६१ किराटेश्वर - बालागु (मृगास्थली, पशुपति, यैं)

६२ भश्मेश्वर - गोलदेश (पशुपति, यैं)

६३ भुवनेश्वर - गोल (पशुपति, यैं)

६४ रुद्रगारेश्वर - मतिमण्डिल, गोलदेश (पशुपति, यैं)

पशुपतीश्वर - पशपति महारुद्र

इति हिमवत्खण्डे चतुषष्ठि स्वयंभु शिवलिंगस्य स्नानजात्राया क्रम समाप्तः ॥

स्रोत

जोशी, हरिराम, नेसं ११२१ । **अभिनव संस्कृति कोष** । ललितपुर : जोशी रिसर्च इन्स्टिच्युट, विसं २०५८, पृ. ३९५-३९८ ।

Gutschow (1112 : 19)

लिताँसा ४

यक्ष मल्लया नेपालमण्डल विस्तार

आसीद् विश्वविशोभिनिम्मल (पत्र २०१प३) यशोशशौ रघोरन्वये
विख्यातो जययक्षमल्लनृपतिर्दातावदाताशयः ॥

यो राज्यं मिथिलां विजित्य मगधं गत्वा गयां पौरुषाद्
यो नेपालमकण्टकं व्यरचयिज्जित्वा नृपान् पार्व्वतान् ॥

(४) प्राच्यां यो बङ्गदेशं तदनु सुरनदीं दक्षिणे दिग्विभागे
विख्यातः पश्चिमायां प्रविलसदसिना गोरखापालपातः ॥

भूमिं सप्ताहगम्यापि धनददिशो योउवधीकृत्यभुक्त्वा
रेमे दोर्दण्डशौण्डः (५) प्रखरतरलसत्काण्डकोदण्डपाणिः ॥

श्रीश्री(२०२ अ४)मज्जगज्ज्योतिर्मल्लविरचिता श्रीस्वरोदयदीपिका समाप्ता ॥ .... शाके (६) १५३६ लसं ४९४.....(७) श्रीजगज्ज्योतिर्मल्लनिदेशमासाव्य श्रीवंशमणिशर्म्मा व्यलेखीदिदं पुस्तकं ।

स्रोत

नेजहसंप रील ल्याः ए ३१/१७ **स्वरोदयदीपिका** (नरपतिजयचर्यास्वर ोदयटीका), मैथिलीलिपि (नेसं ७३४) ।

शास्त्री (१०२५:१०७-१०९)

नेपाली अनुवाद

संसारमा सुहाउने सफा कीर्तिको समूह भएको रघुवंशमा प्रशिद्ध, दानी, सफा मनसाय भएका राजा यक्ष मल्ल हुनुभयो, जसले पुरुषार्थ गरी मिथिला जितेर, मगध र गयामा गएर, पहाडिया राजाहरुलाई जितेर नेपाललाई अकण्टक बनाउनु भयो । बाहुबल भएका, धनु भिरेका जसले चम्किएको तरवारद्वारा पूर्वपट्टि बङ्गालसम्म, दक्षिणपट्टि गङ्गा नदीसम्म, पश्चिमपट्टि गोरखा र पाल्पासम्म र उत्तरतिर सातादिनको बाटोसम्मको राज्य जित्नु भयो ।

स्रोत

पन्त, दिनेशराज, नेसं १११०५ । **गोरखाको इतिहास** (पहिलो भाग) । काठमाडौं: स्वयं, विसं २०४१ पौष, पृ. २०-२१ ।

English Abstract

Jye Ekshah Mull, or Jye Kush Mull, who is said to be have annexed Morung, Tirhoot and Gyah to his dominions, and to have conguerred also Goorkha to the westward, and Sikarjoong of Tibet to the northward.

Source

Kirkpatrick, NS 931, p. 266

लितँसा ५

शिवसिंह मल्लया राज्य-सीमा

थ्व वेरस, राजाधिराज (पत्र १५अ३) परमेश्वर, श्रीश्रीजयसिवसिहमल्लस प्रज्यावस जुरो ॥ थ्व वेरस, राज्य याङा, दोरखात्वं, ववनेन यहास्यं, (४) रिस्ति, किरोत्वं, यौहास्यं, गण्डपारन जुरो, यिहास्यं यौव, मुकानपुर शिंधुरित्वं, राज्य याक जुरो ॥

स्रोत

नेजहसंप रील ल्या: ई १८७४/२ मल्लकालिक ऐतिहासिक घटनावली, नेपाललिपि, पत्र ३० (शिवसिंहमल्लया पालय् निक: स्वयम्भू ल्ह्वंगुबारेया थ्यासफू) ।

English Translation

At that time, it was the era of the overlord of kings (rajadhiraja), the supreme lord, the Thrice Blessed Jayasivasimha Malla. At that time, he reigned, with his kingdom (extending), starting in the east, up to Dolkha, towards the north up to Risti (close to Tatopani) and Kiro (=Kyirong), towards the west beyond the (Trisuli ?) Gandaki (i.e. the then border between the realmus of the Gorkha and Kathmandu kings), towards the south and west up to Makawanpur and Sindhuli.

Source

V. Rospatt, Alexander, NS 1120. **The Periodic Renovation of the Thrice Blessed Svayambhucaitya of Kathmandu.** Leipzig : unpublished Habilitationsschrift submitted at the University of Hamburg, 2000.

लितँसा ६

चतुर्विंशति पीठ चक्र-क्षेत्र
छगू पद्धति

पीठस्थान	तीर्थस्थान
प्रथम / चित्त-चक्र	
१. ब्रह्मायनी / गुह्येश्वरी	पशुपति-शान्ततीर्थ
२. माहेश्वरी / मनमैजु	तोखा-मनोरथतीर्थ
३. कौमारी / शङ्करेश्वरी	शङ्खमूल-शङ्करतीर्थ
४. वैष्णवी / ज्ञानेश्वरी	कन्हखुसि-ज्ञानतीर्थ
५. वाराही / मज्येश्वरी	पचली-राजतीर्थ
६. इन्द्रायनी / कंकेश्वरी	विष्णमति-लखुतीर्थ
७. चामुण्डा / लुति अजिमा	भचाखुसि-निर्मलतीर्थ
८. महालक्ष्मी / गोकर्णेश्वरी	गोकर्ण-पुण्यतीर्थ

द्वितीय / वाक्-चक्र

९. ब्रह्मायनी	वन्ताक्षेत्र (ख्वपपिने)
१०. माहेश्वरी	म्हयूपि
११. कौमारी	लुभु
१२. वैष्णवी	वल्खुखुसि
१३. वाराही	वादेय् (चापागाउँ)
१४. इन्द्रायनी	सतुंगल
१५. चामुण्डा	फुसिंख्यः
१६. महालक्ष्मी	कन्तिनामदेश

तृतीय / काय-चक्र

१७. ब्रह्मायनी	चण्डेश्वरी (भ्वत)
१८. माहेश्वरी	कपिलास
१९. कौमारी	पनौति
२०. वैष्णवी	यप्पा (दक्षिण यल)
२१. वाराही	दक्षिणकाली
२२. इन्द्रायनी	गोखुदे
२३. चामुण्डा	देवीघाट (त्रिशुली)
२४. महालक्ष्मी	दोलालघाट

Source

Gutschow, Niels and Manabajra Bajracharya, NS 1097
"Ritual as mediator of Space in Kathmandu."
Journal of the Nepal Research Centre,
Vol. I, 1977, pp. 1-10.

चक्रसंवरमण्डलपीठ	नेपालमण्डलपीठ स्थान
चित्त-चक्र	
१. पुल्लिलमलय	१. चन्द्रलाक - नारायणहिति राजदरवारभित्र
२. जालन्धर	२. पासिक - तीनधारा पाठशाला पूर्वपट्टि
३. ओडियान	३. कमलाती - कमलादि गणेशस्थान
४. अर्वुद	४. लुमधि - भद्रकाली, टुंडिखेल छेउ
५. गोडावरी	५. फिबो - आर्मी हेडक्वार्टरसंगै
६. रामेश्वरी	६. पचली नैअजिमा - पचलीभैरव
७. देवीकोट	७. कंग: - कंगेश्वरी, मरुहिति/ढोकाटोलबाटो
८. मालब	८. लुति - इन्द्रायणी, ढल्को
वाक्-चक्र	
९. कामरुप	९. तनजु - फैखा, हरिसिद्धि, स्वयम्भू पछाडि
१०. ओद्र	१०. म्हय्पि - म्हय्पि, नयाँ बजार
११. त्रिशकुनी	११. तोदन - तुनालदेवी, नर:
१२. कोशल	१२. कति - दांछि, चांगुमुनि
१३. कलिंग	१३. मिसिदो - महाकाली, भक्तपुर
१४. लम्पाक	१४. सोरुथि - शंखमोल, पाटन
१५. कान्ची	१५. जालन्धर - पांगा, चारखला
१६. हिमालय	१६. ब:खु - मच्छेनारायण जानेबाटो

काय्-चक्र

१७. प्रेतपुरी	१७. ग्वखु - भिंढुंगा, क्षेत्रपाटी नदीतीर
१८. गुहदेवता	१८. गदेभेरु - देविघाट, त्रिशुली
१९. सौराष्ट्र	१९. तुप्या - नवलिंग (भद्रकाली), बूढानीलकण्ठ जाने बाटो)
२०. सुवर्णद्वीप	२०. सादुकुना - सादुकोल, सांखु
२१. नगर	२१. समेदा - दोलालघाट
२२. सिन्धु	२२. ओतीर्थ - दुम्जाघाट, कोशीक्षेत्र
२३. गलु	२३. त्यांगा - टीकाभैरव, वादे, त्यांगा
२४. कुलदेवता	२४. झंग - झंगु, कोदुवाल

स्रोत

वज्राचार्य, नरेशमान, नेसं ११९९ । 'नेपालको बौद्धधर्म वा परम्परामा नेपालमण्डल' । वज्रराज शाक्य (सं.) - **नेपालमण्डलया बौद्धसंस्कृति सम्मेलन - ११९९ छगू प्रतिवेदन** (यल: लोटस रिसर्च सेन्टर), पृ. ११३-१२८ ।

लितँसा ७

नेपालमण्डल पीठ-क्षेत्र

मातृका पीठ	स्थान (ए २४२-१/भाषावंशावली)
प्रथम-मण्डल/ आवरण/पिथु पीठ	
१. ब्रम्हायणी	समेना/सम्यक्चुली
२. माहेश्वरी	बेथाचा/बेथान्चुली
३. कौमारी	फलिचो/फूलचोचुलि
४. वैष्णवी	मयनकोटिचो/मयनकोटिचुली
५. वराही	नातारभ्मचो/नटारभ्मचुली
६. इन्द्रायणी	लिंगुचा/लिंगुचोगुली
७. चामुण्डा	गण्डेचो/गंचोचुली
८. महालक्ष्मी	शिवपुरीचा/शिवपुरीचुली
द्वितिय-मण्डल/आवरण/दथु पीठ	
९. ब्रम्हायणी	पनाति/पनौती
१०. माहेश्वरी	त्याङा/टीकाभैरव
११. कौमारी	झंगुलि/झंगुलिचो
१२. वैष्णवी	ग्वखो/गोखु
१३. वाराही	तल /लम्जुङ
१४. इन्द्रायणी	नवलिंग/बालिग
१५. चामुण्डा	गोकर्ण/गोकर्ण
१६. महालक्ष्मी	सारंदु/सारंदु-सांखु

तृतीया-मण्डल/आवरण/दुथु पीठ

१७. ब्रम्हायणी	वन्ताक्षेत्र/वताबु
१८. माहेश्वरी	गिमता/गिमतो
१९ कौमारी	सुलुंति/सुनागुठी
२० वैष्णवी	बलिखा/बलखु
२१ वाराही	ह्मोसपि/होस्याङ
२२ इन्द्रायणी	टोण्डल/त्वथुल
२३ चामुण्डा	चिरगंगा/चैलगंगासन्धी
२४ महालक्ष्मी	कन्ति/कान्ति

चतुर्थ-मण्डल/आवरण

२५ जालेश्वरी(जालन्धर)	सारदु/सारंदु
२६ कामेश्वरी (पूर्णगिरि)	भृङगुलि/लुमुडी
२७. ओडीश्वरी (ओडियान)	बुको/गोखु

इति चण्डपितामह विरचिता(पत्र ७३अ३)या नेपालमण्डलपीठ पंजिका समाप्त । (ए २४२-१)

स्रोत

नेजहसंप ए २४२/१ नेपालमण्डलपीठमहावलिविधि

नेजहसंप ए १२५०/१७ सिद्धाग्निकोट्याहुतिस्वस्थानवलिविधि

सप्तकोशी व सप्तगण्डकीया नामावली

सप्तकोशी

	प्रचलित नाम	जलदेवी नाम	जलधारा नाम
१.	इन्द्रावती	शची	सत्यवाहिनी
२	सुनकोशी	दुर्गा	शुभश्रवा
३.	तामाकोशी	नारायणी	पापघ्नी
४.	लिखु	कपर्दिनी	वरदा
५.	दूधकोशी	चण्डी	भद्रावती
६.	अरुण	शिवदूती	महाप्रभा
७.	तमोर	वाराही	दुःखघ्नी

सप्तगण्डकी

१	त्रिशुली	माहेश्वरी	धर्मवती
२.	बूढीगण्डकी	ब्रम्हायणी	यशोधारा
३.	दरौदी	बैष्णबी	स्वर्णप्रभा
४.	मर्स्याङदी	नारसिंही	विश्वधारा
५.	सेती	गंगा	सितप्रभा
६.	मादी	कोमारी	रत्नप्रभा
७.	कालीगण्डकी	महाकाली	कृष्णप्रभा

स्रोत

अधिकारी, टीकाराम (संपा.-अनु.), ने.सं ११९८ । **गण्डकी-माहात्म्यम्** । दाङः महेन्द्र संस्कृत विश्वविद्यालय, विसं २०५५ गरुपूर्णिमा, पृ. ४-९ ।

पौडेल, नयनाथ, नेसं १०८४ । **भाषा वंशावली** (भाग १) काठमाडौं : नेपाल राष्ट्रिय पुस्तकालय, पृ. ४-५ ।